

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ В ЕТНОКОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНЦІВ

LINGUOCULTURAL TYPES IN THE ETHNOCONCEPTUAL PARADIGM OF THE UKRAINIANS

Кочерга Г.В.,

orcid.org/0000-0003-1000-3427

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Рогоза О.,

orcid.org/0009-0002-8971-0473

студент магістратури

*Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Статтю присвячено аналізу лінгвокультурних типажів українського художнього дискурсу XXI ст., схарактеризовано алгоритм моделювання перцептивно-образного уявлення про типажі в українській лінгвокультурі в проекції на соціокультурну складову, що послугувало за основу формування лінгвокультурологічної компетентності філологів та майбутніх вчителів закладів середньої освіти.

Мета статті – дослідити особливості концептуалізації та вербалізації лінгвокультурних типажів в українській мовній картині світу на матеріалі художньої прози XXI ст.

Завдання дослідження полягають у систематизації та аналізі основних лінгвокультурних типажів, вербалізованих концептосферою української мови в художніх дискурсах; з'ясуванні мотиваційної матриці в антропоцентрично орієнтованих типажах; виявленні когнітивного сегменту, на підставі зв'язку конотативних процесів з денотативними в структурах етносвідомості.

Методологія дослідження окреслена комплексним використанням методів в парадигмальному просторі сучасного мовознавства, зокрема описового, дистрибутивного, компонентного, зіставного, трансформаційного у висвітленні когнітивного моделювання лінгвокультурних типажів.

Новизна роботи полягає у дослідженні мотиваційних особливостей лінгвокультурних типажів в українській лінгвокультурі за моделлю концептуального аналізу, що дає змогу встановити структуру ментально-психонетичного комплексу, як концепту, його внутрішні та зовнішні зв'язки в концептосистемі.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що мова як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності» розглядається через мотиваційні процеси етносвідомості у проекції на семіотичні механізми стереотипізації уявлень, що імплементуються в парадигму етнокультуроцентризму в проекції на колективну свідомість та позасвідоме.

Схарактеризовано ментально-мотиваційну потенцію принципу антропоцентризму, що є психолінгвістичним та когнітивним підґрунтям моделі формування лінгвокультурного типу, що формує лінгвокультурознавчу компетентність через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем, «трансляючи від покоління до покоління спосіб категоризації та концептуалізації, стереотипи і структури етносвідомості» [11].

Засвідчено, що лінгвокультурні смисли зароджуються й відтворюються на «перехресті» культури, мовлення, менталітету, ситуативних, соціокультурних контекстів у лінгвокультурних типажах з культурою або субкультурою. Установлено, що мовний маркер лінгвокультурних типажів є невід'ємною складовою української художньої літератури, адже вони зберігають і трансляють етнокультурний код нації, уяскравлений живою національною ментальністю, випродукований принципом антропоцентризму та доповнений дискурсоцентризмом і проєктується на мовну систему, її закономірності, тенденції розвитку та інтеріоризацію дійсності колективної свідомості та архетипах поза-свідомого, що виконують роль культурної історичної пам'яті.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, лінгвокультура, концептуалізація, лінгвокультурний типаж, символи, етноконцепт.

The article is devoted to a comprehensive analysis of linguocultural types of Ukrainian artistic discourse of the 21st century, the algorithm of modeling of perceptual-figurative representation of types in Ukrainian linguoculture in projection onto the sociocultural component is characterized, which served as the basis for the formation of linguocultural competence of philologists and future teachers of secondary education institutions. The purpose of the article is to investigate the features of conceptualization and verbalization of linguocultural types in the Ukrainian linguistic picture of the world on the material of artistic prose of the 21st century. The objectives of the study are to systematize and analyze the main linguocultural types, verbalized by the conceptual sphere of the Ukrainian language in artistic discourses; to clarify the motivational matrix in anthropocentrically oriented types; to identify the cognitive segment, based on the connection of connotative processes with denotative in the structures of ethnoconsciousness. The research methodology is outlined by

the comprehensive use of methods in the paradigmatic space of modern linguistics, in particular descriptive, distributive, componential, comparative, transformational in highlighting the cognitive modeling of linguocultural types. The novelty of the work lies in the study of the motivational features of linguocultural types in Ukrainian linguoculture using the model of conceptual analysis, which makes it possible to establish the structure of the mental-psychonetic complex as a concept, its internal and external connections in the conceptual system. The relevance of the research is due to the fact that language as a "cognitive formation used in communicative activity" is considered through the motivational processes of ethnoconsciousness in projection onto semiotic mechanisms of stereotyping of representations that are implemented into the paradigm of ethnoculturalcentrism in projection onto the collective consciousness and the subconscious. The mental and motivational potential of the principle of anthropocentrism is characterized, which is the psycholinguistic and cognitive basis of the model of formation of a linguocultural type, which forms linguocultural competence through the development of a holistic view of language as a national-cultural phenomenon, understanding the national uniqueness of the Ukrainian linguistic picture of the world, knowledge of the constants of Ukrainian national culture, conceptualized by linguoculture, «transmitting from generation to generation the method of categorization and conceptualization, stereotypes and structures of ethnic consciousness» [12]. It has been proven that linguocultural meanings arise and are reproduced at the "intersection" of culture, speech, mentality, situational, sociocultural contexts in linguocultural types with culture or subculture. It has been established that the linguistic marker of the linguocultural types is an integral part of the Ukrainian fiction, because they preserve and transmit the ethnocultural code of the nation, clarified by a living national mentality, produced by the principle of anthropocentrism and supplemented by discoursecentrism and projected onto the language system, its patterns, development trends and internalization of the reality of the collective consciousness and archetypes of the unconscious, which play the role of cultural historical memory.

Key words: a concept, a linguistic picture of the world, a linguistic culture, a conceptualization, a linguistic cultural type, symbols.

Постановка проблеми. Лінгвокультурні типи як одиниці перетину мови та культури залишаються недостатньо чітко визначеним і систематизованим явищем. Виникає потреба у виробленні єдиного теоретико-методологічного підходу до їх опису, визначення відмінностей від суміжних понять (стереотипу, культурного концепту, архетипу, як модель поведінки чи як мовна репрезентація культурного образу, мовної особистості, етнічного характеру), а також вивчення динаміки їх функціонування в умовах міжкультурної комунікації та глобалізації. Це ускладнює системність досліджень. Національно-культурна специфіка типу формується в конкретному культурному середовищі та відображає національні цінності, уявлення, комунікативні норми. Зв'язок мови й культури у проєкції на етносвідомість є важливим маркером соціокультурної складової в освітній парадигмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурологія як самостійний напрям дослідження обумовила низку наукових праць, під кутом зору поєднання когнітивно-дискурсивної, етнопсихолінгвістичної, лінгвокультурної парадигм, присвячених дослідженню мови як засобу відображення ментальності, світобачення, культури, звичаїв, традицій народу крізь призму національної концептуальної мовної системи та етнічної інтеріоризації дійсності. Теоретичну основу дослідження становлять ідеї представників етолінгвістики і когнітивної лінгвістики, зокрема праці українських дослідників П. Гриценка, М. Кочергана, Н. Венжинович, В. Складенка, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, Ф. Бацевича, В. Кононенка, Л. Мацько, Т. Радзівської, О. Селіванової, М. Шевченко,

С. Бибик, В. Білоуса, М. Полужина, Н. Зайченко, В. Калашник, С. Каленюк, В. Русанівського, Н. Сологуб, В. Ващенко, І. Чередніченка, І. Огієнка, Ю. Шевельова, Д. Овсянико-Куликовського, О. Потебні та ін.; у зарубіжних А. Вежицької, Є. Бартмінського, Я. Грімма, В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Ф. де Соссюра, І. Гердера, Г. Штейтала, Г. Пауля, К. Бюлера та ін.

Дослідниця О. Селіванова лінгвокультурологію розглядає як «маргінальну галузь мовознавства, яка вивчає вияви культури народу в його мові й мовленнєвій діяльності. Предметом лінгвокультурології є засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, які фіксують культурно значиму інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеалах, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті тощо» [9, с.303].

Мета дослідження – дослідити особливості концептуалізації та вербалізації лінгвокультурних типів в українській мовній картині світу на матеріалі художньої прози ХХІ ст.

Методологія дослідження окреслена комплексним використанням методів в парадигмальному просторі сучасного мовознавства, зокрема описового, дистрибутивного, компонентного, зіставного, трансформаційного у висвітленні когнітивного моделювання лінгвокультурних типів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці та літературознавстві значної актуальності набуває вивчення лінгвокультурних типів – художньо відтворених образів, які акумулюють у собі цінності, традиції, мен-

тальні установки та соціокультурні стереотипи певного народу. Українська художня література як дзеркало національної свідомості формує особливі культурно-мовні портрети, через які виражається ідентичність та світогляд нації. Лінгвокультурний типаж – це художньо сконструйована мовно-культурна модель особистості, яка відображає соціальні, етнічні, психологічні й поведінкові характеристики відповідного етносу. Лінгвокультурний типаж акумулює відповідну тріаду: мовну специфіку (лексика, діалектизм, інтонація); культурний код (символи, традиції, цінності); поведінкові ознаки (звички, стереотипи мислення, світогляд) тощо.

Мова як культурний коду етносу потребує багатовекторного, поліпарадигмального дослідження. «Пошук дотичних теорій різних наук для аналізу мови ще в середині ХХ ст. привів до виникнення й розвитку суміжних галузей лінгвістики, як-от: психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвопрагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики тощо» [10]. Мова як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності» імплементується в парадигму етнокультурологізму в проєкції на колективну свідомість та позасвідоме. Принцип антропоцентризму є базовою епістемою мовознавства, що формує лінгвокультурологічну компетентність через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем, «трансляючи від покоління до покоління спосіб категоризації та концептуалізації, стереотипи і структури етносвідомості» [11].

У наукових розвідках М. Полюжин розглядає семіотичні механізми концептуалізації та мотивації процесів уявлень в етносвідомості у проєкції на етнічну інтеріоризацію дійсності у зв'язку з культурою, звичаями, традиціями, міфами, характером народу, як засобу відображення національної ментальності, культури, світобачення. Вочевидно, що «вивчення мови не може бути відокремлено від людської концептуалізації. Про це красномовно свідчить когнітивна лінгвістика, в якій значення розглядається як вербалізоване знання, як діяльнісний акт мислення, прирівнюючись, таким чином, до концептуалізації. Остання інтегрується в широкому плані як понятійна класифікація; вона є, по суті справи, одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні нею наявної про навколишній світ інформації, яка,

врешті-решт, веде до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини» [6, с. 110].

Дослідник М. Полюжин розглядає «концепт» як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію, що характеризує фреймову складову лінгвокультурного типу як «оперативна та змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, а також усієї картини світу, що відображається в людській психіці» [7, с. 8].

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в його визнанні базовою одиницею культури, її зосередженням. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту не взаємозаперечують один одного, оскільки розгляд концепту як ментального утворення у свідомості індивіда – це вихід на концептосферу мовної спільноти, що є показником рівня її культурного розвитку. І навпаки, розгляд концепту як репрезентанта культури є напрямом руху в науковому дослідженні від колективного до індивідуального досвіду. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний підхід – це напрям розгляду, що прямує від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості. Зазначені напрями розгляду – дослідницькі прийоми, а не цілісні багатовимірні процеси [8, с.219].

Концептуальний аналіз спрямований на виявлення й осмислення структури вербалізованого концепту для з'ясування обставин його формування, знаходження властивих йому системних зв'язків та їх відмінностей від інших концептів. Не обмежуючись аналізом семантичної структури певної мовної одиниці, концептуальний аналіз спрямовує свою увагу на отримання різнобічних знань про світ, спосіб життя, традиції, звичаї, вірування, міфологію та культуру носіїв певної мови. Принагідно зауважимо, що для кожного словникового значення слова є свій власний концепт – результат «зіткнення» цього значення з особистим досвідом, культурною індивідуальністю концептоносія [1, с.141].

Лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурології ще недостатньо вивчена, теоретичні засади та методологію її аналізу розроблено лише частково у працях Л. Мацько, М. Шевченко та ін. Паралельно з лінгвокультуремою на позначення мовного знака культури вживаються терміни: «знак етнокультури», «етнокультурний концепт» (В. Жайворонок), «мовно-естетичний знак національної культури» (С. Єрмоленко), «мовний знак національної культури» (Н. Зайченко)

та інші дефініції лінгвокультури, структурних компонентів її значення, ідентифікації та систематизації.

Лінгвокультурема, за визначенням О. Селіванової, – це «мовний знак, який містить культурну інформацію. Лінгвокультурема не є одиницею мовної системи, а лише базовим терміном лінгвокультурології і служить на позначення одиниці вербалізації культурного змісту. План форми лінгвокультури може відповідати лексемі, словосполученню, тексту. Планом змісту лінгвокультурою є культурна інформація – це сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної етнічної культури» [9, с. 303].

Л. Мацько лінгвокультуреми декларує як «стійку відтворювану в етнолінгвістичному соціумі мовну одиницю, яка відображає культурний досвід і ціннісні орієнтири національного суспільства. З цього погляду – це надбання і скарб нації» [3, с. 56 – 63]. Культурно марковані знання й уявлення носіїв певної культури є планом змісту лінгвокультури, а планом вираження – мовні одиниці, у семантиці яких міститься культурна інформація. Лінгвокультуреми можуть об'єднуватися у лінгвокультурологічний концепт, що є «ментальною проекцією елементів культури», опрідмеченою у мовленні у вигляді лінгвокультури [4, с. 364].

Дослідниця С. Єрмоленко наголошує, що лінгвокультуреми – це етнопсихолінгвальні явища – одиниці мовної картини світу. Такий підхід до розгляду мовної картини світу є незвичним, адже до цього «мовна картина світу членувалась на такі одиниці: концепти, фрейми, сценарії. Одиницями мовної картини світу є концепти, фрейми, сценарії, а також визначаються лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики: лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднуються навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля» [2, с. 94–103].

Вивчення глибинних концептів, що локалізовані у свідомості людей, висувають на порядок денний важливі завдання – вичленити сукупність ознак, які складають їх зміст. Першою такою ознакою є те, що концепт, як універсальна понятійна категорія, наділений змістом, на відміну від семантики, котра є мовним явищем. У той час як семантика лексем членується на семантичні компоненти, зміст концепту – на концептуальні ознаки. Усякий лінгвістичний аналіз, що здійснюється в напрямі від семантики слова до змісту концепту, дає змогу за допомогою сем різного типу, що актуалізуються в сукупності випадків уживання слова, вичленити концептуальні ознаки, які утворюють зміст концепту. Когнітивний аналіз, що є фак-

тично виявленням змісту концептів, передбачає аналіз системних значень і мовленнєвих уживань лексичних одиниць, що вербалізують відповідний концепт, а також логічний аналіз денотатів [6].

Лінгвокультурологема «чиновник» типологізована соціо-культурно-класовою ієрархічною структурою суспільства. Соціальна складова чиновництва була неоднорідною, зважаючи на функціональні обов'язки та національно-культурну специфіку історичного періоду. За тлумачним словником української мови значення лексеми «чиновник»: 1) державний службовець певного рангу. 2) *перен.* Людина, яка обмежується в якій-небудь справі формальним виконанням своїх обов'язків [5, с. 766]. «В інших словниках інформативний блок пов'язаний із визначенням чиновника як особи, яка перебувала на державній службі і мала чин. Чини визначалися відповідно до «Табелю про ранги» незалежно від того, військовий чин або цивільний. Зокрема, у XVIII – поч. XIX ст. військових офіцерів нерідко називали чиновниками. Однак вони були здебільшого цивільними службовцями 14-го – 1-го класів «Табелю про ранги», які обіймали штатні посади у вищих, центральних або місцевих державних установах. Приналежність до кола чиновників передбачала право на отримання особистого потомственного почесного громадянства або дворянства, титулування, визначену кількість коней, нагородження орденами. Окрім того, чиновники виконували обов'язки відповідно до посади, а також зобов'язані були носити форменний одяг та знаки розрізнення за суворими правилами» [12, с. 126–127].

Для опису чиновника важливим є його чин – певний ранг, ступінь державного службовця, чиновника або офіцера, визначений «Табелем про ранги» [12].

У мовній канві української соціально-психологічної прози «Порядні пані вмирають самотно» Дмитра Безверхнього йдеться про життя відставного поліціанта повітового міста на окраїні імперії, у якій важливе місце займає лінгвокультурема «чиновник», яка в семантичній структурі мовної одиниці поєднує лінгвальні та екстралінгвальні значеннєві дискурси. Відставний поліціант Тиміш Уласович є носієм офіційної мови, бюрократичних форм, порядку, дисципліни. Мовлення чиновника офіційне, уяскравлене використанням юридичних і службових термінів та формальним зверненням за посадою. Наприклад, *Він демонстративно пхикав невдоволеністю, від чого його лице побагряніло й нагадувало велетенський (пардон) нічний горщик, що ось-ось вибухне потоком словесних нечис-*

тот (Д. Безверхній). Тиміш Уласович ще з самого ранку заклопотано перебирав папери, що їх приніс листоноша. Бурмотів під ніс і неприємно сопів, явно чимось незадоволений (Д. Безверхній). Для Тимоша читання поліційних рапортів було ледь чи не частиною щоденної рутини. Кілька років тому чоловік потрапив у ніщивні й цілком байдужі до персональних заслуг жорна чергової реформи, якими латали дірки лиш на позір добротно скроєної клаптикової ковдри самодержавства. Насправді ж Тиміш Уласович не те що не з найбільшими почесностями, а й узагалі потай закінчив свою службу в поліції, де дослужився до високих чинів. Проте завчасно пішов на пенсію, осівши в своєму будинку, серед затишку та спокою повітового містечка. Хоча й ці обставини не були цілковитою правдою – постійні візити старих колег, які намагалися знайти в товаришеві спеціаліста, котрий допоміг би їм у тій чи іншій справі (Д. Безверхній). Тиміш Уласович неабияк потішив власне самолюбство, повернувши цей невеличкий трюк із готелем за спиною у всезнаючої жінки (Д. Безверхній). Ми коротко обговорили суть справи. Як вони сказали, єдине, що вимагається від мене – це невеличка консультація... Таке враження – ти не ображайся, але здається, що вони просто хочуть розважити мене, – чоловік злегка почервонів, ніби хлопчисько, впійманий за чимось сором'язким (Д. Безверхній). Закінчивши з трапезою, колишній поліціант подався до своїх колег-знайомих, котрі чекали на нього у скверіку біля Старокиївського поліційного відділку. Тиміш Уласович не зводив погляду зі своїх співрозмовників. «Постарів наш Олексович, чортяка. Старий біс! – думалося відставному поліціантові. – Обличчя зблякло, у запаліх очах видніється якась химерна тінь... тай сам він увесь змінився... Не такі ми, як раніше... геть не такі» (Д. Безверхній). Лінгвокультурема «чиновник» характеризується багатоаспектністю, різноманітністю взаємовідношень і взаємозв'язків з іншими мовними явищами, які в сукупності дають змогу створити цілісне уявлення про лінгвокультуреми, її мовний та позамовний зміст, забезпечити комплексний поетапний аналіз лінгвокультуреми у художньому тексті. Відображення становища людини в суспільстві, яка має певний чин, її соціальний, психологічний стан, душевні переживання, вербалізує культурну домінанту взаємозв'язків між людиною як суб'єктом соціальних відносин та відповідними соціальними групами і державними інституціями. Людина оцінює себе по відношенню до інших людей у тій чи тій ситуації, протиставляє себе представникам інших лінгвокультурних спільнот через кореляцію

«свій/інший» характеризується екстралінгвальними значеннями, варіативними, ситуативними у кожній універсалії з використання національно маркованих мовних одиниць.

Лінгвокультурогема «чиновник» характеризується автором по-особливому, є важливим компонентом національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу.

У художньому творі Д. Безверхнього циркулює лінгвокультурний типаж «пані». Дама з вищого стану – типаж багатой представниці старого стану – це графиня Анна фон Рей. У її мовленні присутні елементи пієтетики, що позначають особливе відношення до вищого стану, є її власною емоцією і характеризують як переважну «чутливість до величі», як визнання суб'єктивної реакції на щось прекрасне в особистому (моральному чи матеріальному) відношенні, але якісно вище самого пієтету. Компіляції мовного сегменту вочевиднюють витонченість у мовних формулах звернення, а також манери, фрази, що підкреслюють її соціальний статус. Наприклад, «Щось має статися, – подумки констатувала Анна фон Рей, надягаючи нові срібні сережки з бірюзою, – мені її так шкода. Але чому?». – Не повірите, – криво посміхнулася Анна, – це було навіть не вчора. Як вони сварилися! Знаменито! Як і годиться недолугій, хворобливій аристократії місцевого ґибу. Я ще не до кінця усвідомила себе в ролі справжнісінької графині, це нова й трохи незвична роль для мене, ладнаюся з купою правил та норм: «личить», «доречно», «дозволено», «зась»... Блідуйте, скупе на емоції обличчя нині виражало твердість намірів і вдавану владність над усіма навколо. Голос її лунав здушено, ніби намагаючись схвати всередині ледь чутні істеричні нотки (Д. Безверхній). Лінгвокультурний типаж «пані» – це уособлення жіночої влади у соціально-становій ієрархії, яка поєднує зовнішню шляхетність із внутрішньою відстороненістю та владністю. У народній свідомості – символ нерівності та експлуатації. Соціальний стан і внутрішні моральні характеристики цього типуажу засвідчують упевненість у власному статусі, вимогливість, владність, відчуженість від простого люду, зосередженість на власному добробуті. Типаж «пані» в лінгвокультурному просторі – це маркер історичної пам'яті про «панське ярмо», тому є – негативно конотований.

Лінгвокультурний типаж «пані» Софії Нрієвської – інтелектуалки, спостережливої жінки-детектива, протилежний типуажу «пані» Анни фон Рей. Це типаж, який поєднує домашнє і громадське, жіноче й інтелектуальне. Вона – дружина

відставного поліціанта Тимоша Уласовича, але сама бере на себе роль розслідувача. Розмови, внутрішні монологи Софії, показують її світогляд, омовлюють багато міркувань щодо деталей розслідувань, спостережень, поміркованості у висловленнях. Мовлення Софії Нрієвської пересипане професійною термінологією, цитатами, порівняннями, – це говорить про високу освіченість, ерудицію, толерантність у підходах до з'ясування обставин. Вона є носієм традиційної культури свого соціального стану, характерного для тих часів. Наприклад, *Софія відчула недовіру подруги й тому стишила голос, надаючи йому якоїсь загадкової допитливості. Софія примружила очі, фокусуючи погляд на середніх літ чоловікові – статному, з військовим вишколом. Адже Софія – єдина, хто не дошкуляє Устині колючими закидами про невдалі заручини й радо приймає на чаювання. Я лише кілька разів утратила в халепу і ще декого з халепи врятувала, а ти вже готовий думати, що я люблю кримінал, – вдавано дорікнула Софія, і додала: – просто загадки самі чіпляються реп'яхами до подолу моїх суконь, і віддерти їх звідтіля зовсім не просто. Обличчя Софії Нрієвської зробилося відчуженим, коли вона про щось думала, а думати вона любила. В її салоні мріяла побувати вся еліта маленького міста, аби задовольнити благоговійну цікавість перед персоною пані поліціантової – утім, щастило не кожному. Коли події вимагали ясного розуму й чітких кроків, Софії не було в цьому рівних. Їй конче було необхідно занотувати свої думки. Вони, ніби скажений бджолиний рій, крутилися в голові* (Д. Безверхній). Соціальний стан і психологічна характеристика типу «пані» випродуковують уважність, спостережливість, критичне мислення, кмітливність, рішучість, внутрішню незалежність, схильність до самоаналізу і мають іронічне почуття гумору, але водночас – високий рівень емпатії, бо розуміння психології людей допомагає їй у розслідуваннях. Отже, типаж «пані-інтелектуалки» – це вже не історично-соціальний образ, як «пані-багатійка», а новітній культурний типаж, який виникає на перетині української та європейської традицій, поєднуючи жіночність, освіченість і логіку детектива. Має позитивні конотації: символ жіночої мудрості, сили розуму, прагнення до справедливості.

Висновки. Отже, лінгвокультурний типаж – це образ, у якому через мову відтворюються не лише індивідуальні риси персонажа, а й колективні культурні уявлення, традиції, ментальні стереотипи. Художня канва Дмитра Безверхнього – яскравий приклад поєднання сучасного мовлення з глибинними культурними кодами українства. У його прозі простежуються стійкі лінгвокультурні типи, що відображають характер, світогляд і соціальне тло українського народу, постають як виразники українського менталітету, моделюючи цілісну картину національного світу. Ідентичність і культурна складова допомагають створити атмосферу часу і місця події, передати соціокультурне середовище – як виглядало повітове містечко, яка була ієрархія, якими були моральні норми. Уяскравлено контраст і конфлікт: типи з різних соціальних верств (графиня, чиновник, приватне життя пані Софії) створюють конфліктні ситуації, з яких виникають таємниці і сюжетні повороти. Відтворення мовної диференціації як показника соціального стану, освіти, виховання, через мову чітко розрізняють лінгвокультурні типи (стиль розмови, манера говорити). Своєрідно омовлюються автором, в межах художнього дискурсу, культурні символи і архетипи: багатійка графиня, чиновник поліціант, стара знать повітового містечка та пані, дружина відставного поліціанта, та загадкові спіритичні сеанси (таємниці, смерті, привиди) – все це моделюється з культурними архетипами: честь, гідність, страх, містика. Лінгвокультурні типи через українські культурні цінності виконують соціокультурну змістову лінію у навчанні та вихованні молоді людини: зберігають етнокультурні архетипи, допомагають формувати національну ідентичність як стратегічного ресурсу розвитку особистості, комунікативну – зберігають культурні коди у мові, виховну – утверджують моральні цінності, ідеали та світогляд, виконують естетичну функцію, надаючи творам глибинного символізму. Етнокультурна матриця слова масштабує світобачення народу через наповнення смислів у концептосфері етнолінгвістики та лінгвокультурології. Перспективу подальших студій убачаємо в комплексному дослідженні лінгвокультурних етноконцептів в мотиваційних моделях когнітивної етнолінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ...доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 503 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. Мовознавство. 2009. № 3–4. С. 94 –103.
3. Мацько Л. І. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. Культура слова, 2011. № 75. С. 56–66.
4. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: [навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
5. Новий тлумачний словник української мови у 3-ох т. Т 3. К.: Вид-тво «Аконіт», 2005. 863 с.
6. Полюжин М. М. Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття. Культура народів Причорномор'я. 2002. №32. С. 110.
7. Полюжин М.М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. Проблеми романо-германської філології :зб.наук. праць. Ужгород: Ліра, 2005. С. 8.
8. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Луцьк, 2015. № 4 (305). С. 219.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. С. 303.
10. Селіванова.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. К.– Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
11. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
12. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст. : монографія / наук. ред. В.М. Бріцин. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025